

Literatuur uit de middeleeuwen

vwo 3

2022 - 2023

Overzicht

In de lessen Nederlands besteden we in alle jaarlagen aandacht aan literatuur. Literatuur is onderdeel van onze cultuur én beïnvloedt deze tegelijkertijd. Door middel van literatuur leren we niet alleen onszelf beter kennen, maar ook de wereld om ons heen. Vanaf leerjaar 3 duiken we daarom ook in het verleden. We starten bij het begin: de literatuur uit de **middeleeuwen**.

Wat gaan we doen?

- Je krijgt een aantal hoorcollege-achtige lessen, waarbij jij zelf aantekeningen maakt. In de lessen krijg je aanvullende informatie bij deze syllabus o.a. via PowerPoints. Ook oefen je in de lessen met het lezen en interpreteren van verschillende verhalen en fragmenten uit de middeleeuwen.
- Na een paar lessen kies je met een groepje een (fragment van) een middeleeuwse tekst die je gaat lezen in je eigen tijd. Je gaat dit verhaal koppelen aan alle geleerde theorie over middeleeuwse literatuur.
- Aan het eind van de lessensreeks krijg je een CP dat bestaat uit twee delen:
 1. een groepspresentatie over het gelezen middeleeuwse verhaal(fragment);
 2. een schriftelijke toets over de inhoud van deze syllabus. Je aantekeningen en de aanvullingen in de verschillende powerpoints zijn daarbij natuurlijk ook van belang.

De totstandkoming van het cijfer is als volgt: het gemiddelde van 1/3 presentatie en 2/3 schriftelijke toets = CP-cijfer literatuurgeschiedenis.

Inhoudsopgave

A. Algemene informatie

1. De middeleeuwse maatschappij	p. 3
2. <i>Hebban olla vogala</i> en orale literatuur	p. 5
3. Manuscripten en de boekdrukkunst	p. 5
4. De middeleeuwse ridderverhalen	p. 7
5. Geestelijke literatuur	p. 10
6. Literatuur uit de stad / burgerlijke literatuur	p. 11

B. Besprekingen van belangrijke teksten

1. <i>Karel ende Elegast</i>	p. 13
2. <i>De burggravin van Vergi</i>	p. 17
3. <i>Beatrijs</i>	p. 20
4. <i>Van den vos Reynaerde</i>	p. 24
5. <i>Mariken van Nieumeghen</i>	p. 27

A. Algemene informatie

1. De middeleeuwse maatschappij

De middeleeuwers wisten zelf niet dat ze in de middeleeuwen leefden. Die term is in de zeventiende eeuw bedacht door geleerden die in hun tijd de antieke cultuur van voor 500 als hét grote voorbeeld zagen. Die periode daartussen - van 500 tot 1500: het einde van de klassieke beschaving en het begin van de Renaissance - noemden ze de middeleeuwen. De middeleeuwen werden vanuit dat perspectief gezien als een periode van verval, onwetendheid en barbaarsheid. Maar in de kloosters werden de teksten van Griekse en Romeinse auteurs eeuwenlang bewaard en bestudeerd.

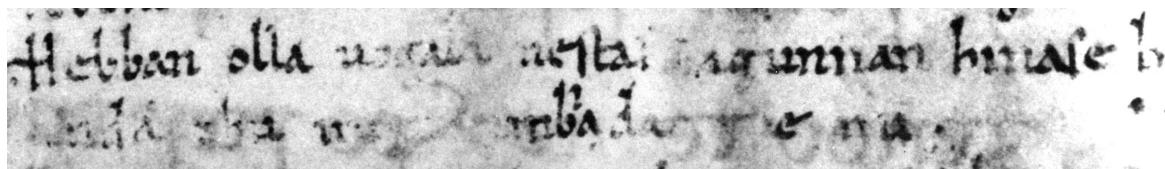
De middeleeuwse maatschappij een **standenmaatschappij**. De **geestelijkheid** vormde de eerste stand en de **ridders** behoorden tot de tweede stand (samen met de adel).

De organisatie van de middeleeuwse wereld kan het best worden aangeduid met de term **feodaliteit**. Dat heeft te maken met de machtsverhoudingen in de middeleeuwen. Er was nog geen uitgebreid bestuursapparaat in die tijd. De koningen pasten daarom een verdeel- en heerspolitiek toe. Invloedrijke volgelingen, vaak met een eigen leger, kregen als beloning voor hun trouw aan de koning een stuk land (feodum) in leen. In ruil daarvoor moest de vorst (**leenheer**) in tijden van nood wel op deze leenmannen kunnen rekenen. Ook betaalden zij belasting aan hem. Deze beloften werden gedaan tijdens een '**hommage**' (hulde doen): geknield met gevouwen handen beloofden ze trouw aan de leenheer. Deze belangrijke gebeurtenissen speelden zich af tijdens **hofdagen**, een bijeenkomst van de hoge adel waarop de koning ook recht sprak.

Voor de middeleeuwer was het tijdelijke, aardse leven niet meer dan een doorgangs-huis voor het eeuwige leven na de dood. Het aardse leven werd vooral gezien als een voortdurende strijd om de verleidingen van de duivel te weerstaan. Aan de ene kant leefde men in grote angst voor de dood (**memento mori**) en voor wat daarna zou komen, hemel of hel; aan de andere kant verlangde men naar de dood als bevrijding uit dat ellendige aardse bestaan. De middeleeuwse cultuur wordt daarom ook **theocentrisch** genoemd (Grieks ‘theos’ = God).

In het wereldbeeld van de middeleeuwer staat dan ook niet het individu, maar de groep centraal. De middeleeuwen hebben een **eercultuur**: aanzien en waardering krijgt men van de gemeenschap. Men moest zijn eer niet verliezen, want dan verviel je in schande en werd je uit de gemeenschap gestoten. De kunstenaar werd - net als de schoenmaker of leerlooier, gezien als ambachtsman. Van de meeste middeleeuwse teksten kennen we de schrijver dan ook niet.

2. **Hebban olla vogala** en orale literatuur

“Hebban olla vogala nestas hagunnan, hinase hic anda thu wat unbidan we nu”. Letterlijk staat er: ‘Hebben alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij; wat wachten we nu’, oftewel: ‘Alle vogels zijn al aan het nestelen, behalve jij en ik; waar wachten we nog op?’

Lang werd gedacht dat de bovenstaande regel de oudste Nederlandse tekst was. Het werd opgeschreven rond 1100, maar er zijn teksten gevonden die nog ouder zijn. *Hebban olla vogala* is in ieder geval wel de beroemdste Oudnederlandse tekst. Deze regels, een deel van een liefdesgedicht, werden als **pennenproef (probatio pennae)** neergeschreven door een Vlaamse monnik die in een Engels klooster verbleef. Zijn dagelijks leven was grotendeels gevuld met het overschrijven van Latijnse en Oudengelse teksten. Af en toe moest hij de ganzenveer waarmee hij schreef aanscherpen. Op de laatste bladzijde, het schutblad, van het boek dat hij aan het maken was (manuscript), probeerde hij uit of zijn pen weer goed schreef, voordat hij verder ging werken.

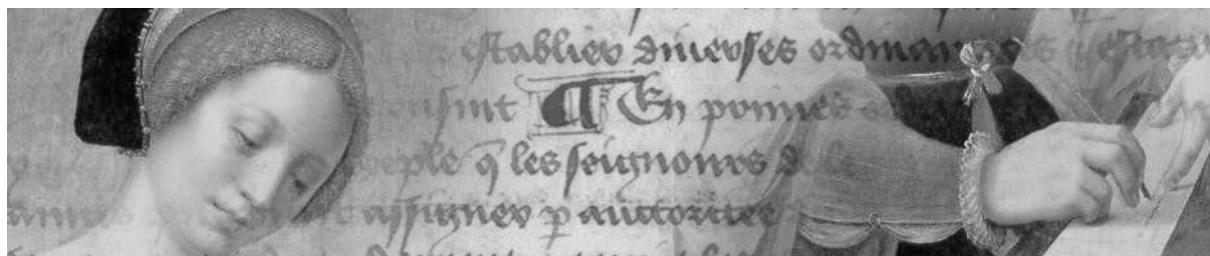
Onze taal is al oud, ouder dan *Hebban olla vogala*. Het is niet mogelijk een exact begin van het Nederlands aan te geven, omdat het deel uitmaakt van een ‘familie van talen’, die ooit één geheel vormde en zich geleidelijk aan opgedeeld heeft. We gebruiken achtereenvolgens de termen Oudnederlands, Middelnederlands

en Nieuwnederlands om de verschillende fasen aan te geven waarin onze taal zich heeft ontwikkeld.

Behalve *Hebban olla vogala* zijn er niet meer dan enkele kleine schriftelijke resten in het Oudnederlands bewaard gebleven. Als er geschreven moest worden, gebeurde dat namelijk voornamelijk in het Latijn. Nederlands was - net als overigens Frans, Duits, Engels en Fries - in eerste instantie alleen een **spreektaal**, die door het volk gesproken werd. Ook het vertellen van verhalen en het zingen van liederen gebeurde in deze volkstaal, van vader op zoon, van moeder op dochter. In de eeuwen voorafgaand aan *Hebban olla vogala* was er dus wel degelijk Nederlandse literatuur, maar die bestond slechts in de hoofden van mensen en werd doorverteld (**orale literatuur**). Pas na verloop van tijd werden sommige van deze steeds opnieuw vertelde verhalen ook opgeschreven.

Onze letterkundige geschiedenis (literatuurgeschiedenis) begint omstreeks 1170, omdat de oudst overgeleverde Nederlandse teksten uit die tijd dateren.

De oudste bewaard gebleven volledige tekst is van de hand van Hendrik van Veldeke. Hij is de eerste schrijver in onze streken van wie de naam en enkele werken (o.a. de *Sinte Servaes Legende*) bekend zijn.

3. Manuscripten en de boekdrukkunst

Boeken werden in de middeleeuwen niet gedrukt, maar met de hand geschreven, voornamelijk door monniken (**monnikenwerk**). Voor de uitvinding van de boekdrukkunst (circa 1450) werden boeken stuk voor stuk met de hand geschreven. Van massaproductie van boeken zoals tegenwoordig, was dus geen sprake. Wie van een handgeschreven boek een tweede exemplaar wilde, moest het laten overschrijven. Dit gebeurde door **kopiisten**. Het kopiëren van een boek was erg kostbaar (materiaal en tijd) en gebeurde op bestelling. Alleen de rijken, de adel, konden zich daardoor boeken veroorloven.

Een middeleeuws boek heet dan ook een **manuscript**, dat **handschrift** betekent. Het materiaal waarop men schreef, was perkament. Perkament is eigenlijk

de voorloper van papier en werd vaak gemaakt van het vel van kalfjes. Nadat de kopiist het perkament gekocht had, moest hij een bladspiegel aanbrengen. Dit hield in dat er met een scherp voorwerp regels en vakken voor de illustraties werden uitgelijnd. Ook werden er puntjes in het perkament geprikt in de regel voor de letters, want zo wist de kopiist zeker dat alle letters even ver van elkaar af stonden. De laatste voorbereiding die de kopiist moest treffen, was het maken van de inkt. De meeste kopiisten maakten hun inkt van walnoten, roet of ijzersulfaat.

Als de gehele tekst overgeschreven was, moest het boek van binnen nog versierd worden. Soms maakte de kopiist zelf illustraties en versierde hij de hoofdletters, maar meestal deden verluchters en miniaturisten dit. De verluchters versierden de hoofdletters van de tekst en de miniaturisten maakten illustraties. Meestal deed een miniaturist dit gewoon in het boek, maar soms maakte hij een illustratie op een apart vel en werd dit later in het boek meegebonden. De verluchters en miniaturisten gebruikten hiervoor gekleurde inkt, maar dit was heel gevaarlijk, want de inkt die verluchters en miniaturisten gebruikten was namelijk erg giftig. Verluchters en miniaturisten waren eigenlijk gewoon gifmengers en dit ging niet altijd goed, want het gebeurde wel eens dat er iemand overleed door de giftige stoffen.

Middeleeuwse teksten beginnen vaak met een zogenaamd **initiaal**. Dit is de eerste letter van een boek, verhaal of een hoofdstuk. Deze letter wordt vaak als een tekening gepresenteerd. Daarnaast werden manuscripten vaak voorzien van illustraties (**miniaturen**).

Auteurs die zelf een verhaal wilden schrijven, konden dat doorgaans niet betalen. Zij waren afhankelijk van rijke edellieden die hen opdracht gaven voor een bepaald verhaal. Zo'n opdrachtgever wordt wel een **mecenas** genoemd en het principe van gesponsorde kunst heet mecenaat.

De boekdrukkunst (een uitvinding van rond 1455) maakte verspreiding van deze nieuwe inzichten mogelijk; boeken waren nu goedkoper, sneller te vermenigvuldigen en daardoor voor meer mensen toegankelijk. Veel mensen verruimden door te lezen hun blik op de wereld en dat was een belangrijke factor in de ontwikkeling van een nieuwe periode. De middeleeuwen kwamen hierdoor geleidelijk aan hun einde.

4. De middeleeuwse ridderverhalen

Oorspronkelijk waren de ridders letterlijk ruiters geweest: zij die over een paard beschikten om te vechten. Later kregen zij allerlei gebieden in beheer, die praktisch hun eigendom werden. Wie ridder wilde worden moest een eed afleggen, waarin hij beloofde trouw te zullen blijven aan leenheer (= koning) en kerk, vrouwen te beschermen en goed te zijn voor de mensen in zijn gebied. De ridders woonden meestal in kastelen, die steeds luxer werden. Ook gingen de ridders op valkenjacht of organiseerden ze feestelijke toernooien.

Een aardig beeld van het leven in en rond de kastelen krijgen we uit de ridderverhalen, die we - naar de tijd waarin ze geschreven werden - verdelen in **voorhoofse of Frankische- (Karel) romans** en **hoofse (Arthur) romans**. Iedere indeling heeft natuurlijk iets kunstmatigs, is bedoeld om een overzicht te krijgen. We zien dan ook overeenkomsten en verschillen.

De voorhoofse of Frankische ridderroman

De voorhoofse of Frankische romans zijn de vroegste ridderromans. In de elfde eeuw werden ze in Frankrijk geschreven (**chansons de geste** = liederen over heldendaden) en vanaf de twaalfde eeuw ook in de Nederlanden. Het woord **roman** (= verhaal in het Romaans, de volkstaal) herinnert nog aan de Franse oorsprong.

De voorhoofse ridderromans handelden over het leven en de avonturen van de machtige middeleeuwse Keizer Karel de Grote (ca. 768-814). Hij probeerde in zijn grote, moeilijk te besturen rijk de eenheid te bevorderen door alle onderworpen volken zich tot het christendom te laten bekeren. Een zeer bekend voorbeeld van een voorhoofse Karelroman is *Karel ende Elegast*. Over dit verhaal lees je meer in deel B van deze syllabus.

Voorhoofse kenmerken:

- centraal staan koning Karel de Grote en zijn vazallen
- de ridderidealen zijn:
 - dapperheid, goed kunnen vechten ('machogedrag')
 - trouw aan de leenheer
 - trouw aan God
- gevechten en bloedige taferelen
- de vrouw speelt een zeer ondergeschikte rol

- sprookjeselementen in het verhaal (= overblijfselen uit de Germaanse natuurgodsdiensten)

De hoofse ridderroman of Arthurroman

In de twaalfde eeuw zie je in West-Europa een periode van relatieve vrede, grote economische en culturele ontwikkeling. De welvaart van de edelen neemt toe; zij leven op zogenaamde **hoven**. Aan zo'n hof woonden de hertog of graaf en zijn familie; een groep geletterden en geestelijken; ridders voor de verdediging; personeel en muzikanten.

Met de toenemende welvaart ontstaat een **hoofse cultuur**. Ons woord **hoffelijk** (= beschaafd, beleefd) is hiervan afgeleid. Bij hoofse cultuur moet je denken aan: riddertoernooien, luisterrijke feesten, galante conversatie en literatuur. Deze hoofsheid, begonnen als gecultiveerde omgangsvormen binnen de adellijke elite, wordt al snel de norm in bredere lagen van de middeleeuwse samenleving. Dat wil zeggen: je hoort je medemens met respectvolle manier tegemoet te treden, je laat de ander in zijn waarde en plaatst deze niet voor onaangename verrassingen. Je bent wellevend, galant en je beheerst je driften en impulsen, kortom: je bent **hoofs**.

De literaire werken weerspiegelen het ideaalbeeld van het hofleven en dienen vooral ter inspiratie. De verhalen (waarschijnlijk verzonden!) over **Koning Arthur** en zijn ridders van de ronde tafel zijn het bekendst. Er zijn veel beschrijvingen van jachtpartijen en feestelijke diners. De vrouwen gaan een steeds voornamere rol spelen. De vrouw van de heer organiseert het hofleven; zij geeft de toon aan wat betreft mode en etiquette en geeft opdracht tot het schrijven van literaire werken. De hoofse literatuur kent de vrouw een hoofdrol toe en daarmee krijgt ook de (hoofse) liefde een belangrijke rol.

In de hoofse ridderromans speelt Koning Arthur een belangrijke rol. De tafel waaraan men vergaderde was rond, opdat niemand aan het hoofd kon zitten en allen dus gelijk waren. De afzonderlijke romans gaan over de avonturen die de verschillende ridders van de Ronde Tafel beleven. Vrijwel altijd moet de hoofdpersoon een speurtocht volbrengen naar iets of iemand. Tijdens die **queeste** beleeft hij allerlei avonturen en moet hij moeilijke inspanningen verrichten om aan zijn opdracht te voldoen. De tocht wordt ook ervaren als een geestelijke zuivering.

Kenmerken van de hoofse ridderroman:

- Moed, intelligentie en behendigheid zijn belangrijker dan brute kracht
- Eerlijkheid in gevechten is belangrijk: het duel is een spel, waarbij respect belangrijk is. (Een potje schaken is ook een manier van duelleren). De macho ridder maakt plaats voor de galante, behendige ridder.
- de queeste zoektocht

- Gelijkheid onder ridders (de ronde tafel)
- Natuurlijk bleef de ridder trouw aan de koning (leenheer), maar deze trouw uitte zich anders.
- Hoge waardering voor de vrouw.
- **Beschaving/veredeling:** goede (hoofse) manieren, zoals netjes eten en welbespraakt zijn, zijn belangrijk.

Toelichting hierbij:

De liefde maakt van de ridder een beter iemand, met andere woorden de liefde werkt veredelend. De hoofse roman verschilt hierin sterk van de voorhoofse romans: in Karelromans zijn de helden dapper door de hulp van God. Bij de hoofse roman is de held dapper, omdat hij een dame bemint, die hij op een voetstuk plaatst en ter ere van wie hij heldendaden verricht. De liefde tilt de ridder boven zichzelf uit (veredelt hem). Als ridder is hij pas volmaakt als hij liefheeft. Het is de taak van de edelvrouwe hem door haar beminnelijkheid tot goede daden te inspireren.

Houdt wel in je achterhoofd dat huwelijken in adellijke kringen destijds veelal niet uit liefde gesloten werden, maar door de ouders werden geregeld wegens feodale belangen. Men kon door een huwelijk namelijk het bezit en de politieke positie van de betrokken families versterken. Overspel lag daardoor voor de hand. Het overspel geschiedde vaak tussen de vrouw van de heer en de ridder (vb: Tristan en Isolde, Lancelot en Guinevere).

Een echte hoofse ridder vertelde dus nooit een relatie te hebben met een (getrouwde) vrouw; dat zou zeer ongepast zijn. Dit heeft zowel een sociale als emotionele redenen. De kerkelijke moraal verbod natuurlijk overspel, maar in de praktijk werd vaak een oogje dichtgeknepen, zolang de naam van de bedrogen echtgenoot maar niet bekend werd. Het ging immers om de eer, de goede naam. Maar ook werd de relatie geheim gehouden omdat het te mooi was en te bijzonder om er woorden voor te vinden.

Meer informatie: [Vlogboek: middeleeuwse ridderroman](#)

5. Geestelijke literatuur

In de loop van de middeleeuwen werd het katholicisme steeds belangrijker en worden Germaanse natuurgodsdiensten verdreven. Rond 1000 maakt het katholicisme een enorme bloei door. Er waren verschillende kloosterorden. In kloosters woonden monniken en nonnen. Zij hadden de kloostergeloften van armoede, kuisheid (celibaat) en gehoorzaamheid afgelegd. Monniken vervaardigden talloze teksten met het doel op te roepen tot een vromer leven en het ware geloof te verkondigen.

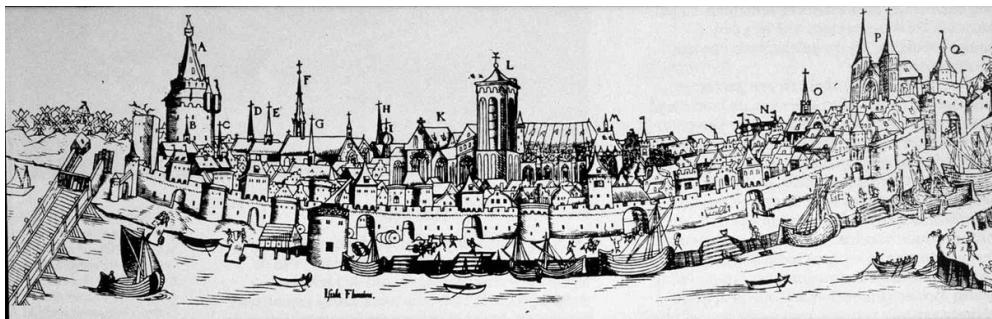
Belangrijk waren de **legenden**. Een legende is een religieus verhaal met een historische kern, maar berust verder op veel fantasie en wonderen komen regelmatig voor. **Marialegenden**, die ter ere van Maria zijn geschreven, zijn erg bekend. Ze vertellen over dat je nog zoveel fouten in je leven kunt maken, maar dat telkens blijkt dat het goed met je komt, als je maar op Maria blijft vertrouwen. In deel B van deze syllabus lees je meer over de beroemdste Marialegende *Beatrijs*.

Symboliek

Tijdens de middeleeuwen had bijna alles een symbolische betekenis. Een makkelijk te onthouden getal en kleur of een herkenbaar symbool maakt zaken eenvoudiger te herkennen en te onthouden. Veel van die symbolen waren gerelateerd aan religie. Enkele belangrijke voorbeelden op een rij:

- **Kleuren:** **wit** staat voor zuiverheid, reinheid, maagdelijkheid. **Blauw** verwees daarnaast naar de hemel, maar kan ook trouw betekenen. De wit met blauwe kleren van Maria betekenen dat zij de maagdelijke moeder is van Jezus. Maar **Rood** en **zwart** zijn juist kleuren van zonde, geweld en de duivel. Hoewel rood toch ook gezien wordt als kleur van de passie.
- **Getallen:** de getallen 2, 3, 5 en 7 zul je regelmatig in middeleeuwse teksten tegenkomen. **Twee** was een waarschuwing voor gevaar. Het verwijst naar de tweedeling Goed-Kwaad. **Drie** is daarentegen een heilig getal. Het verwees naar God die de Drie-eenheid had van vader, Zoon en Heilige Geest. Dus als je drie keer dezelfde boodschap/opdracht kreeg, dan wist je dat het van God kwam. **Vijf** hoort bij Maria, omdat haar naam uit vijf letters bestaat. **Zeven**, ten slotte, was ook een heilig getal, omdat God de wereld in zes werkdagen + één rustdag had geschapen.

Meer informatie: [Vlogboek: middeleeuwse geestelijke literatuur](#)

6. Literatuur uit de stad / burgerlijke literatuur

Tussen 1100 en 1300 vonden **de kruistochten** plaats. Door de tochten naar het oosten leerde men andere levensstijlen kennen. Vooral bij de adel ontstond een grote belangstelling voor luxe en verfijning. Men kreeg behoefte aan allerlei nieuwe producten. Dit had grote invloed op de handel. Doordat handwerkers en kooplieden zich gaan vestigen in de 'steden', ontstaat er een **nieuwe stand: de (gegoede) burgerij**. Deze groep wordt steeds groter, koopt stadsrechten en gaat zich in allerlei besturen organiseren. Ridders sluiten zich bij deze groep aan.

Door de (geld)handel uit de elfde eeuw komen de steden tot bloei. Vanaf de twaalfde eeuw worden vooral de zuidelijke steden, zoals Gent en Brugge economisch belangrijk. De mensen in de stad leefden van handel en nijverheid. In de stad ontwikkelde zich een eigen ambtenarenkorps. Vaak vormden de rijke koopmansgeslachten **het patriciaat**. Zij oefenden de bestuursfuncties uit en reserveerden die ook voor elkaar. Hard werken, handelsgeest, investeren en zelfstandigheid werden gepropageerd. Luieren, mateloosheid en wellust werden veroordeeld. Eerbare liefde binnen het huwelijk werd positief beoordeeld en overspel werd - zelfs in het geheim - niet meer acceptabel.

De stedelijke elite wilde de hoofse cultuur navolgen, maar paste deze wel aan aan hun eigen levenswijze en moraal: toneelvoorstellingen (vaak vanaf een wagen op een plein). Waar het toneel eerst vooral gericht was op de geestelijkheid (geschreven door geestelijken), ontstaat nu ook een vorm van wereldlijke toneel met een niet-komisch karakter. Men noemt dit de **abele spelen** en ze stammen uit de veertiende eeuw. Na een abel spel werd een **sotternie** gespeeld, een kort wereldlijk toneelstuk met een komische inhoud. De hoofdpersonen in de abele spelen zijn voornaam (= beschaafd) en hun toon is verheven, hoofs. De personages in de sotternieën komen daarentegen uit de lagere kringen en de toon is soms nogal grof. De abele spelen zijn een verwerking van hoofse literatuur in de stad.

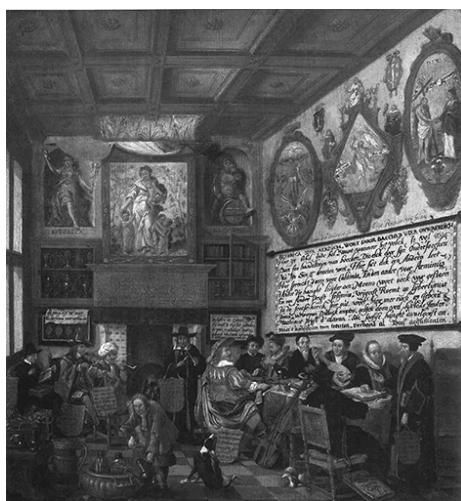
Daarnaast ontstaat een eigen stadsliteratuur, bedoeld voor de burgerij. De burger paste namelijk niet goed in de standentheorie. Deze literatuur geeft de burgers een plek. De teksten verheerlijken het burgerlijk bestaan en laten gewenst burgerlijk gedrag zien, zoals in de abele spelen *Esmoreit*, *Lanseloet van Denemarken*. Het toneel diende dus zowel ter lering als vermaak (**utile et dulci**).

Soms werd het burgerlijk bestaan ook aangeprezen door voor te stellen hoe het juist niet moet. Een zeer bekende tekst met een spottende-kritische toon (**satire**) is het dierenverhaal *Van den vos Reynaerde*. Over dit verhaal lees je meer in deel B van deze syllabus.

Rederijkers

Overal in het Nederlandse taalgebied werden rederijkerskamers opgericht. Dat waren verenigingen van mensen die van literatuur hielden en met elkaar hadden afgesproken om ongeveer een keer per maand allemaal een gedicht te schrijven over een opgegeven onderwerp. De leden gaven elkaar les en kwamen bijeen in rederijkerskamers. Iedere kamer had een eigen wapen met een toepasselijke spreuk. In de rederijkerskamers werden nieuwe gedachten en artistieke inzichten besproken en bediscussieerd.

De leden van de rederijkerskamers waren vooral afkomstig uit de gegoede burgerij en waren daardoor actief bij allerlei stedelijke activiteiten. Stadsbesturen zagen dan ook het belang in van rederijkers, die een rol konden spelen bij de propaganda voor de eigen stad. Ze deden hun best om rederijkers aan zich te binden. Zo werden in verschillende steden stadsdichters aangesteld.

Meer informatie:

- [Schooltv: rederijkers](#)
- [Vlogboek: middeleeuws toneel](#)

B. Besprekingen van belangrijke teksten

In dit deel van de syllabus vind je fragmenten en informatie over enkele belangrijke verhalen uit de middeleeuwen. Binnen de literatuurgeschiedenis spelen deze teksten een belangrijke rol of zij geven een goed beeld van een bepaalde periode of aspect van de middeleeuwen. De verhaalanalyses dienen als voorbeeld voor de eigen analyse die jullie gaan presenteren. Daarnaast worden ze overhoord middels het schriftelijke CP. Het is dus van groot belang dat je de verhalen kent en begrijpt welke plek ze innemen in de middeleeuwse maatschappij.

1. *Karel ende Elegast*

Zoals bij zoveel middeleeuwse werken, is ook van de voorhoofse roman *Karel ende Elegast* niet bekend wie het geschreven heeft. Bij het lezen van deze ritterroman moet verder bedacht worden dat verhalen over Karel de Grote (ca. 768-814) eeuwenlang mondeling werden doorverteld voordat ze pas omstreeks 1200 op schrift werden gezet. De romans geven hierdoor uiteraard **geen historisch betrouwbaar beeld** van Karels tijd en lotgevallen. Allerlei elementen zijn in de tussenliggende periode ingeslopen. Gebeurtenissen die toegeschreven moeten worden aan andere figuren (b.v. Karels zwakkere voorgangers en opvolgers) worden op Karel de Grote geprojecteerd (= epische concentratie). In veel Karelromans blijft de machtige koning zelf op de achtergrond. Het bijzondere aan dit specifieke verhaal is dat Karel **zelf** een van de hoofdpersonen is.

Het verhaal

Op een nacht wordt Karel wakker door een stem (een engel) die hem in naam van God **driemaal** beveelt uit stelen te gaan.

Een mooi en waar gebeurd verhaal kan ik u vertellen, luister maar. Op een avond ging Karel de Grote slapen in Ingelheim aan de Rijn. Al het land in de omtrek was van hem, want hij was keizer èn koning. Luister nu naar de wonderlijke, maar ware gebeurtenissen die de koning daar in Ingelheim overkwamen; velen zullen het zich

nog wel herinneren.

Hij wilde er de volgende dag hofdag houden tot meerdere glorie van zijn keizerschap. Toen hij lag te slapen, werd hij aangeroepen door een engel, zodat hij wakker schrok door wat de engel zei: 'Sta op, heer,' sprak de engel, 'kleed u snel aan, wapen u en ga uit stelen, anders verliest u uw leven en uw waardigheid. God draagt mij op u dit te bevelen. Als u vannacht niet gaat stelen, zal het slecht met u aflopen: u zult dan sterven nog voor de hofdag voorbij is. Neem deze waarschuwing ter harte en ga uit stelen. Pak uw schild en lans, en bestijg snel uw paard.'

De koning hoorde het wel, maar omdat hij niemand zag, begreep hij niet wat de oproep te betekenen had. Hij dacht dat hij het gedroomd had en trok zich er niets van aan. Zijn gedachten dwaalden af naar iets anders. De engel die het bericht gebracht had, sprak nu boos: 'Sta op, Karel, en ga uit stelen, anders verliest u uw leven. God draagt mij op dit bevel aan u over te brengen; Hij roept u met klem op Hem te gehoorzamen.'

Hierna zweeg de engel. De koning riep geschrokken: 'Ach, wat heeft dit te betekenen? Zijn het boze geesten die mij met deze onzin kwellen? Ach Heer, waarom zou ik uit stelen gaan? Ik ben immers oppermachtig! Iedereen, koning of graaf, hoe rijk hij ook is, staat onder mijn gezag en moet mij dienen. Mijn rijk is zo weergaloos groot. Al het land van Keulen tot aan Rome behoort mij als keizer toe. Ik ben heerser en mijn vrouw is heerseres van de onstuimige Donau in het oosten tot aan de wilde zee in het westen. En bovendien bezit ik nog veel meer. Spanje onderwierp ik eigenhandig: ik verdreef er de heidenen zodat het land mijn eigendom werd.

Waarom zou ik dan als een armzalige uit stelen moeten gaan? Waarom beveelt God mij zo iets? Met tegenzin verzet ik me tegen Zijn bevel, aangenomen dat het inderdaad van Hem afkomstig is. Maar ik kan eigenlijk niet geloven dat God mij de schande wil aandoen mij uit stelen te sturen.'

Deze dingen steeds weer overdenkend werd hij slaperig en sloot hij zijn ogen. Toe zei dezelfde engel: 'Koning, als u niet luistert naar Gods bevel, bent u verloren; het zal u uw leven kosten. Koning, wees verstandig en ga uit stelen. Word een dief, want dat is Gods wens!'

Na deze woorden ging de engel heen. Karel sloeg een kruis om het wonder te bezweren: 'Gods bevel zal ik niet naast me neerleggen. Ondanks de schande die het met zich meebrengt, zal ik een dief worden; al zou ik ervoor opgehangen worden. Maar ik zou veel liever zien dat God al mijn bezit, dat ik immers van Hem in leen heb, van mij af zou nemen. Alles, maar uitgezonderd mijn wapenuitrusting. Ik zou dan met schild en lans in mijn onderhoud moeten voorzien als iemand die niets bezit en maar moet zien hoe hij aan de kost komt. Dat deed ik liever dan gedwongen te worden nu zonder uitstel te gaan stelen. Uit stelen gaan of ongehoorzaam zijn aan God: moge Hij mij bijstaan!

Ik zou er zeven burchten langs de Rijn voor over hebben als ik onopvallend uit dit kasteel kon komen. Hoe kan ik de ridders in dit kasteel deze schande verklaren?

Hoe kan ik uitleggen dat ik in deze donkere nacht er helemaal alleen op uit moet trekken in een mij volstrekt onbekend gebied?

Na de **derde** oproep van de engel verlaat Karel dus ongemerkt zijn kasteel en rijdt het bos in. Al rijdende denkt hij aan zijn leenman Elegast, die hij om een klein vergrijp heeft verbannen en die nu als roofridder aan de kost moet komen, maar die slechts de rijken berooft. Middenin in het bos komt een ridder hem tegemoet, die eist dat Karel zijn naam noemt. Er volgt een tweegevecht, dat Karel wint en de ridder vertelt hem dat hij Elegast heet. Om hem op de proef te stellen doet Karel- die zich niet bekend maakt en zich voorstelt als roofridder Adelbrecht (van adellijke geboorte)- het voorstel bij de koning in te breken. Elegast weigert dit verontwaardigd en stelt voor bij Eggeric, een zwager van Karel, in te breken, want die is volgens Elegast een verrader. Samen rijden ze naar het kasteel van Eggeric.

Zwijgend hakten ze het gat. De bezigheid ging Elegast handiger af dan koning Karel. Die was wel groot en sterk, maar hij had geen verstand van zulk werk. Toen het gat in de muur helemaal klaar was en ze naar binnen zouden gaan, zei Elegast: 'U neemt hierbuiten de muur in ontvangst wat ik u kom brengen.' Hij wilde niet dat de koning naar binnen ging, want hij was bang voor ongelukken. Hij leek hem geen handige dief, maar hij wilde toch wel de buit met hem delen. De koning bleef dus buiten en Elegast ging naar binnen.

Elegast beheerde een fantastische toverkunst, die hij vaak toepast. Hij nam een kruid uit een zakje en stak het in zijn mond. Wie dat gedaan had, kon verstaan wat hanen kraaien en honden blaffen. Hij hoorde dat de dieren in hun taal zeiden dat de koning buiten het kasteel stond. Elegast zei: 'Hoe kan de koning hier nu zijn? Ik ben bang dat het slecht voor me afloopt. Ik ben verraden of ik zie spoken. 'Hij ging terug naar de koning. Hij vertelde hem dat, als zijn verbeelding hem niet bedroog, hij van hanen en honden had gehoord dat de koning in de buurt was. Als hij eens wist hoe dicht in de buurt! –

Maar Karel zei: 'Wie heeft u dat verteld? Wat zou de koning hier moeten? Als u naar een kip of een hond luistert, dan zult u wel niet zo zeker van uw zaak zijn! Volgens mij maakt u me wat wijs. Waarom houdt u me voor de gek?' 'Niet zo zeker zijn?' zei Elegast. 'Luister dan zelf!' Hij stak de koning het kruid in de mond en zei: 'Nu zult u hetzelfde horen als ik ' Weer kraaide de haan en hij herhaalde dat de koning er was. Elegast zei: 'Luister, vriend, naar wat de haan kraait. Ik mag hangen als de koning niet in de buurt is.'

Door middel van toverkunst brengt Elegast de bewoners in slaap en opent hij alle deuren. Nadat hij allerlei kostbaarheden aan Karel heeft gegeven, die buiten wacht, gaat hij terug naar binnen om een kostbaar zadel uit Eggerics slaapkamer te halen. Eggeric schrikt wakker en wil uit bed springen, maar zijn vrouw vraagt hem waarom hij al drie dagen zo onrustig slaapt. Hij wil het eerst niet vertellen, maar ze blijft maar

zeuren. Dan vertelt haar dat hij de volgende dag met een paar anderen de koning wil doden. Elegast tovert iedereen weer in slaap, verlaat het kasteel en vertelt alles aan Karel, die dan zogenaamd naar de koning rijdt om deze in te lichten.

De volgende dag begint de hofdag. Als Eggeric en zijn mannen (hij heeft twaalf gezellen) aankomen, worden zij gefouilleerd. Onder hun kleren vindt men wapens en hun bedoeling lijkt duidelijk. Eggeric ontkent echter hardnekkig en Karel stuurt een bode om Elegast te halen. Volgens oud-Germaans gebruik wordt een tweegevecht georganiseerd. God zal ervoor zorgen dat de leugenaar verliest (= **Godsgericht**). Elegast en Eggeric vechten urenlang, totdat Elegast met een geweldige haal Eggerics hoofd doormidden slaat. Eggeric en zijn mannen worden opgehangen, en Elegast wordt in ere hersteld en krijgt bovendien Eggerics weduwe als echtgenote.

Let op: Het lijkt een overbodige actie om de dode Eggeric alsnog aan de galg te hangen. Volgens het middeleeuwse rechtssysteem stond op iedere overtreding een straf. Pas als die straf was uitgevoerd, had je ervoor geboet. Dat was belangrijk als de misdadiger in het hiernamaals door God geoordeeld zou worden. Op hoogverraad stond dood door ophanging, vandaar dat Eggeric alsnog opgehangen wordt. Ook al is Eggeric door inmenging van God gedood, hem mag de wereldse schande niet ontgaan. Ophangen dus!

Thema

De boodschap van het verhaal is dat je altijd trouw moet blijven aan je leenheer. Karel bleef trouw aan God en Elegast bleef trouw aan de Koning. Koning Karel komt er langzaam achter dat hij Elegast onjuist behandeld heeft, maar dit alles wordt door God in gang gezet.

Motieven in *Karel ende Elegast*

Riddermotieven

- de trouw aan de leenheer
- trots, dapperheid en eer van de ridder
- alleen rijken worden bestolen
- ondergeschikte positie van de vrouw

Sprookjesmotieven

- Elegast heeft een toverkruid waardoor hij de taal der dieren verstaat
- Elegast kan mensen in slaap toveren
- Elegast kan sloten open toveren
- Elegast komt van *Elvegast* (heer van de elven) en van *Edele gast* (edele vreemdeling). In het begin en slot is Elegast vooral een nobele edelman, een ridder; in het middenstuk is hij een meesterdief en tovenaar.

Christelijke motieven:

- Oprecht geloof in God / trouw aan God
- God bepaalt de loop van de gebeurtenissen (door het sturen van een engel, het godsgericht waarbij God de afloop van het tweevecht bepaalt)
 - Karel bidt tot God voor hij aan zijn tocht begint
 - Karel is erg berouwvol en onderdanig aan God
 - Elegast bidt tot God voordat het duel begint (let op: Eggeric niet!)
 - christelijke getallensymboliek

2. De borchgravinne van Vergi

Een bekend voorbeeld van een typische hoofse ridderroman uit de 13e eeuw is **De borchgravinne van Vergi** (auteur onbekend).

Het verhaal speelt zich af aan het hof van Bourgondië. Een jonge, succesvolle ridder wordt verliefd op de burggravin van Vergi, een getrouwde, adellijke dame en nicht van de hertog. De liefde is wederzijds, maar mag natuurlijk niet bekend worden. Daarom spreken de twee geliefden een signaal af waardoor hij weet dat de kust veilig is. Wanneer de gravin alleen is, stuurt zij haar hondje de boomgaard naast haar huis in. Als de wandelende ridder het hondje ziet, weet hij dus dat hij bij zijn geliefde op bezoek kan. Zo slagen zij erin hun liefde geheim te houden.

*Doen siere beiden binnen waren,
Quam thondekijn sonder sparen,
Alsoe alster te comen plach.
Alse dat die hertoghe sach,
Soe es hi en wech ghegaen,
Ende liet den ridder allene staen,
Om dat hi niet en woude,
Dat sijn nichte weten soude.*

*Dat hondekijn quam ten here,
Ende toefdene herde sere.*

Ze liepen langs de eerste bomen
toen ze het hondje zagen komen, zoals 't
gewoon was om te doen.
De hertog zag het beest en toen is hij wat
verderop gegaan en liet de ridder rustig
staan omdat zijn nichtje daar ter plekke
hem vooral niet mocht ontdekken.

't Hondje ging om de ridder rennen, die het
terdege bleek te kennen, waarop de vrouw

*Daer na quam die borchgravinne,
Diene ontfinc met bliden sinne.*

*Daer was ghehelst ende ghecust,
Des hem beiden wel lust;
Ende menech vriendelijc waert.
Sprac deen ten anderen waert.*

*Die hertoghe sach al toe,
Hoet daer mede was, ende hoe
Si mallic anderen sere custen,
Dies hem beiden wale luste.
Die ridder seide: 'Mijn vriendinne
Sidi boven alle die ic kinne;
Ghi sijt mijn troest ende joeie,
Ghi soe huedt mi van vernoeie.'*

*'Wel lieve lief', seide die vrouwe,
'Ghi sijt mijn feeste sonder rouwe,
Want ic weet al sonder waen:
Als ic u hebbe in minen aerm bevaen,
Ghesont benic dan ende blide;
Sone mochtic dan tien tide
Niet ghecrighen op ertrike
Bliscap al die ghelike.'*

van zijn verlangen hem vol van blijdschap kwam ontvangen.

Daar werd omhelsd, daar werd gekust, 't was werkelijk een lieve lust, de twee gelieven spraken daar tedere woorden tot elkaar.

De rijke hertog keek ernaar en in zijn armen zag hij haar en hoe die twee elkaar daar kusten zonder maar even uit te rusten. De ridder zei: 'Vrouw van mijn dromen, bij jou alleen wil ik graag komen, jij bent de vreugde van mijn dagen, bij jou komt geen verdriet me plagen.'

De dame zei: 'Mijn toegewijde, mijn vreugde kent geen schaduwzijde, want als jij in mijn armen ligt en als ik kijk in jouw gezicht, ben ik gezond en opgetogen. Jij alleen hebt dat vermogen: niemand op aarde kan mij geven, wat ik bij jou mag beleven.'

(*Vertaling: Willem Wilmink*)

De situatie verandert echter als de hertogin avances maakt in de richting van de ridder. Hij wijst haar af: hij wil niet ontrouw zijn aan zijn heer (de hertog). Hierop neemt de hertogin wraak door haar man te vertellen dat de ridder haar met erotische voorstellen heeft lastiggevallen. De hertog gelooft zijn vrouw en wil de ridder verbannen. Deze ziet geen andere uitweg dan de hertog zijn geheim te vertellen. Hij vertelt de hertog dat hij een liefdesrelatie heeft met zijn nicht de burggravin, en niet met zijn vrouw. Als bewijs geeft hij de methode prijs: het witte hondje dat in de tuin losgelaten wordt als de kust vrij is. De hertog belooft om het geheim niet verder te vertellen (hoofs gedrag).

De relatie tussen de hertog en de ridder verbetert hierop en de hertogin is woedend. De hertog probeert discreet te blijven maar zij hoort in bed haar man uit, schroomt niet enige seksuele chantage uit te oefenen, waarna de hertog door de knieën gaat en haar alles vertelt.

Op de hofdag zegt de hertogin tegen de burggravin dat zij toch niet te klagen heeft met zo'n minnaar; bovendien heeft zij het slim bekeken met dat hondje! De gravin denkt nu dat de ridder haar verraden heeft en een verhouding heeft met de hertogin. Ze is ontzet van liefdesverdriet, knijpt haar hart uit elkaar en sterft. Als de

ridder even later haar dode lichaam vindt, doodt zichzelf met zijn zwaard. De hertog straft vervolgens zijn vrouw door haar hoofd doormidden te slaan en besluit het hof te verlaten om als kruisridder verder te leven. In het heilige land hoopt hij voor zijn zonden te boeten.

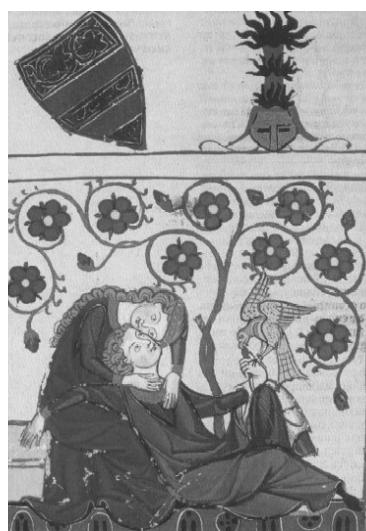
Hoofse kenmerken

- de hoofse liefde staat centraal en daarmee de kenmerken ervan: geheimhouding, veredeling, goede manieren.
- de ridder is trouw: zowel aan zijn heer als aan zijn geliefde.
- het hofleven wordt beschreven met de hofdag als dramatisch hoogtepunt
- de vrouw speelt een belangrijke rol.

Thema

Centraal staat het zwijgen (= helen). Het personage dat het minst spreekt (de gravin) is ook het positiefst. De hertogin, die het meeste spreekt, is het meest negatief. Aan het eind wordt het thema als volgt geformuleerd: '*Trekke dit exempel voor ogen, ende hele die minne alte male*'.

Dit verhaal is een van de zeldzame middeleeuwse verhalen met een tragische afloop. De oorzaak van de tragedie is de schending van de geheimhouding over een overspelige liefdesrelatie, en dus niet het overspel tussen de burggravin en de ridder zelf. Uit het verhaal wordt juist duidelijk dat overspel in het aristocratische milieu niet als een probleem werd gezien. Zo speelt de man van de burggravin in het verhaal geen enkele rol en probeert de hertogin de ridder te verleiden door hem voor te houden dat een verhouding met een dame van hoge status voor hem bijzonder eervol zou zijn. Het doorbreken van de geheimhouding (onhoofs gedrag dus) zet een reeks van gebeurtenissen in gang die zorgen voor een fatale afloop.

Het verhaal *De borchgravinne van Vergi* was erg populair, wat blijkt uit het feit dat er niet minder dan negen ivoren sieradenkistjes zijn bewaard waarop scènes uit dit verhaal zijn afgebeeld. Waarschijnlijk waren ze bedoeld als geschenk aan een geliefde bij het begin van een relatie, verloving of huwelijk. Het kostbare geschenk moest de geliefde eraan herinneren hem even voorwaardelijk te beminnen als de burggravin haar ridder, en evenzeer op haar hoede te zijn voor de afgunstigen en roddelaars die altijd op de loer liggen.

3. Beatrijs

De marialegende *Beatrijs* is één van de hoogtepunten uit de (hoofse) literatuur uit de middeleeuwen.

De *Beatrijs* is ontstaan in de veertiende, misschien zelfs nog in de dertiende eeuw. Er bestaat maar één handschrift met het Nederlandstalige gedicht over Beatrijs en dat stamt uit 1374. Het verhaal van Beatrijs zoals het staat opgetekend in dit handschrift is een literaire mijlpaal. Wie de Nederlandse berijming heeft gemaakt is niet bekend, maar hij/zij moet een literaire meester zijn geweest. De opbouw is harmonieus, de woordkeus heel precies. De dialogen zijn levendig en de natuurbeschrijvingen intringend. Bovendien toont de dichter een goed ontwikkeld psychologisch inzicht als hij de lotgevallen van Beatrijs beschrijft en vertelt hoe zij daarmee omgaat.

Het gedicht bestaat uit nog geen 1000 regels en is volledig op rijm. Het is ook hét voorbeeld van een marialegende (= wonderlijk verhaal ter ere van Maria), zoals er in de Middeleeuwen veel meer zijn geweest. Kern van die vertellingen is dat trouw aan Maria, ondanks begane zonden, beloond wordt.

De auteur van de *Beatrijs* is dus -net als van zoveel Middeleeuwse teksten- onbekend. Wetenschappers hebben opgemerkt dat na ruim negenhonderd versregels een soort caesuur (= een lange rust in een versregel) is aangebracht. Sommige wetenschappers denken daaroor dat een tweede schrijver het verhaal heeft afgeschreven. Of er echt van een tweede auteur sprake is, is nooit vastgesteld.

Het verhaal is vaak voorgedragen en diverse keren opgetekend; van het verhaal zijn zeker vijftig varianten bekend in diverse West-Europese talen. Het enige handschrift van 'de *Beatrijs*' bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Het verhaal

Beatrijs, een jonge vrouw uit een adellijke familie, is kosteres in een voornaam klooster. Uit liefde voor een jeugdvriend verlaat ze op een nacht in stilte het klooster. Ze ontmoeten elkaar weer buiten de muren van het klooster onder de egelantier. Met haar jeugdvriend beleeft ze zeven mooie jaren en samen krijgen ze twee kinderen. Als hun geld op is, verlaat hij haar en moet ze als prostituee aan de kost komen. Na zeven jaar komt ze in de buurt van haar oude klooster. Ze informeert daar naar de

weggelopen kosteres. Tot haar verbazing hoort ze dat die nooit is weggeweest. Maria heeft de rol van Beatrijs overgenomen, haar zondig vertrek is dus nooit opgemerkt. Beatrijs is vanaf nu opnieuw kosteres. Toch wordt ze nog gekweld door schuldgevoelens. Ze biecht alles op aan een abt die het klooster bezoekt. Hij scheldt haar alle zonden kwijt. Wel vertelt hij het verhaal, als een leerzaam exemplaar, in een preek, maar zó dat niemand weet dat het over Beatrijs gaat.

Adellijk motief

Als Beatrijs het klooster verlaat, laat ze haar kloostergewaad achter bij het altaar van Maria. In haar hemd betreedt ze de tuin waar haar lief al wacht (vs. 255-285).

Inden vergier quam si met vare.

Die jongelinc wert haers gheware.

Hi seide: ‘Lief, en verveert u niet:

Hets u vrient dat ghi hier siet.’

Doen si beide te samen quamen,

Si begonste hare te scamen

Om dat si in enen pels stoet

Bloets hoeft ende barvoet.

Doen seidi: ‘Wel scone lichame,

U soe waren bat bequame

Scone ghewaden ende goede cleder.

Hebter mi om niet te leder,

Ic salse u gheven sciere.’

Doe ghinghen si onder den eglentiere

Vol van vrees kwam ze onder
de bomen
en de jongeling zag haar komen
en hij zei: ‘Lieveling, schrik
maar niet,
het is je vriend, die je hier ziet.’
Toen die twee daar
samenkwamen,

toen begon ze zich te schamen,
want ze stond in haar
ondergoed,
met niets op 't hoofd of aan de
voet.

Hij zei: ‘Meisje van mijn
verlangen,
ik zal je lichaam gaan
omhangen
met mooie sjaals en mooie
kleren,
je hoeft je niet lang meer te
generen,
want alles ligt al voor je klaar.’
Toen gingen ze onder de
rozelaar
en daar waren kleren genoeg,
veel meer dan waar ze ooit om
vroeg.

Ende alles dies si behoeft,
Des gaf hi hare ghenoech.

Hi gaf haer cleder twee paer.
Blau waest dat si ane dede daer
Wel ghescopen int ghevoech.
Vriendelike hi op haer loech.
Hi seide: 'Lief, dit hemelblau

Staet u bat dan dede dat grau.'
Twee cousen toech si ane
Ende twee scoen cordewane,

Die hare vele bat stonden
Dan scoen die waren ghebonden.

Hoet cleder van witter ziden
Gaf hi hare te dien tiden,
Die si op haer hoeft hinc.

Doen cussese die jongelinc
Vriendelike aan haren mont.

Van alles gaf hij haar een paar;
de blauwe kleren nam ze daar,
fijn van snit en goed van pas.

En zo vriendelijk als hij was...
Hij lachte: 'Lief, dit hemelsblauw
staat beter dan dat
kloostergrauw.'

Twee kousen trok ze aan,
twee Cordoba-schoenen,
welgedaan,
die haar zoveel beter stonden
dan die sandalen, met linten
gebonden.

Hij wilde haar ook verblijden
met sluiers van witte zijde,
die ze over haar hoofd
heenhang.

Nu kuste haar de jongeling
vriendelijk op haar mond.

(Vertaling: Willem Wilmink)

Beatrijs schaamt zich als ze in haar hemd de tuin inkomt. Niet omdat ze preuts is, maar omdat ze de kleding draagt van iemand die boete doet. Opstandige edelen die gestraft werden, moesten op blote voeten en gekleed in een hemd om genade smeken bij hun heer. Beatrijs weet dit als adellijke vrouw. Haar lief geeft haar daarom meteen de kans zich in mooie kleren te steken, precies zoals het een adellijke dame past. Hij kleedt haar in witte en blauwe gewaden. De kleding die hij haar geeft, stond haar veel beter dan het kloostergewaad, zo zegt de verteller. Aan dit voorbeeld zien we dat het vrome verhaal over Beatrijs helemaal is aangepast aan de wereld van edelen.

Ook de manier waarop ze zich in leven houdt als haar man haar heeft verlaten, heeft hiermee te maken. Beatrijs heeft geen beroep geleerd; ze kan alleen aan de kost komen door te gaan bedelen. Maar bedelarij is de grootst denkbare schande omdat het in alle openheid gebeurt. Dan kun je nog beter in het geheim je lichaam verkopen als prostituee. Dat is ook een schande, maar niet zichtbaar voor de hele wereld en dus minder erg.

Het Nederlandse gedicht over Beatrijs is een bewerking van een ouder verhaal. De dichter heeft een kort **exempel** uitgewerkt tot een aangrijpend verhaal dat heel herkenbaar was voor zijn adellijke publiek. Die edelen begrepen heel goed waarom Beatrijs zich schaamde toen ze in haar hemd stond en waarom ze liever hoer werd dan ging bedelen. En omdat ze Beatrijs herkenden als iemand uit hun eigen wereld, maakte de boodschap zoveel te meer indruk: wanneer je ondanks alles blijft vertrouwen op Maria, dan blijft Maria trouw aan jou.

Symboliek

Er zit veel symboliek in De Beatrijs, onder andere:

Getallensymboliek

Beatrijs verneemt in drie visioenen dat ze terug moet keren naar het klooster. Maria wordt hulde gebracht in vijf regels. Het leven van Beatrijs speelt zich af in periodes van zeven jaar: ze leeft zeven jaar in zonde met haar vriend, daarna zeven jaar in bittere armoede en keert dan naar het klooster terug, waar Maria haar taken veertien jaar heeft vervuld.

Kleurensymboliek

Als Beatrijs het klooster verlaat, is ze in het wit (kleur van de reinheid), haar geliefde heeft een witte sluier en een blauw kleed meegebracht. Wit en blauw zijn de kleuren waarin Maria wordt afgebeeld, omdat deze kleuren verwijzen naar de deugden die Maria in zich verenigt. Wit is de kleur van de maagdelijkheid, de reinheid en de waarheid. Blauw is de kleur van de adel (blauw bloed) maar ook de kleur van de reinheid en de vroomheid.

4. Van den vos Reynaerde

De Reinaert van 'Willem die Madocke maechte', is een satirisch dierenverhaal (uit de 13^e eeuw, rond 1260), waarin de middeleeuwse maatschappij een spiegel voorgehouden krijgt. De auteur neemt niet alleen de verschillende standen (geestelijkheid, adel, boeren) op de hak, maar ook de middeleeuwse literatuur zelf (zoals de ridderliteratuur) wordt bespot.

Het verhaal

Van den vos Reynaerde beschrijft een hofdag van koning Nobel. Alle dieren klagen over de schurkenstreken van de afwezige Reinaert. De koning besluit dat de vos moet verschijnen om berecht te worden.

Bruun de beer en Tibeert de kater, die er achtereenvolgens op uit worden gestuurd om de vos te dagvaarden, ondervinden aan den lijve dat dat niet eenvoudig is. Nadat beide meer dood dan levend aan het hof zijn teruggekeerd, slaagt Grimbeert de das er ten slotte in Reinaert mee te krijgen naar het hof. Reinaert wordt veroordeeld tot de galg, maar weet aan zijn straf te ontkomen door de koning en zijn vrouw ervan te overtuigen dat er een aantal dieren (onder wie zijn eigen vader...) tegen de koning samenspannen en dat er een schat is waarvan alleen Reinaert weet heeft.

De koning spreekt Reinaert vrij, op aandringen van zijn vrouw. Reinaert vertrekt daarna zogenaamd op bedevaart naar Rome, maar in werkelijkheid vermoordt hij Cuwaert de haas en stuurt diens kop in een tas naar de koning, die woedend wordt en met de edelen tevergeefs op zoek gaat naar de bedrieger.

Achtergrond

Reinaert de Vos is ontstaan in een periode waarin de ridderroman en het heldendicht populair waren. Hoofsheid is een belangrijk element in deze genres. Goed, eervol en hoofs leven was voor de adel iets om naar te streven. De vrouw stond in deze literatuur hoog in acht en haar bewonderaars smachtten doorgaans van een afstandje om haar. De hoofse liefde was platonische liefde of liefde waarbij het spel', de manieren voorop stonden. De auteur van ons Reinaertverhaal verwijst hiernaar. Hij zegt in zijn proloog dat het verhaal alleen bedoeld is voor mensen die hoofs en

eervol willen leven (vers 35-37). Vervolgens blijkt dat het met de adel in het verhaal niet zo eervol en hoofs afloopt.

Om het spel van Reinaert op waarde te kunnen schatten, moet het publiek van Reinaert de Vos ontwikkeld zijn geweest. De juridische grapjes en bijbelse toespelingen wijzen op een publiek dat kennis had van de feodale maatschappij, de bijbel en het Latijn. De tekst is waarschijnlijk in de Zuidelijke Nederlanden (Gent) geschreven, waar de adel of de opkomende kooplieden-patriciërs aan beroepsdichter Willem opdracht hebben gegeven om dit verhaal (naar Frans voorbeeld) te schrijven. Handschriften waren in de middeleeuwen een kostbaar bezit; we kunnen er vanuit gaan dat de opdrachtgever er veel geld voor over heeft gehad. Het is daarom opvallend dat het publiek van Reinaert de Vos waarschijnlijk behoorde tot de standen die op de hak worden genomen in het verhaal.

Satire

In het verhaal van Reinaert komen alleen dieren voor in de hoofdrol. Deze dieren hebben menselijke trekjes. Door dieren met menselijke trekken op te voeren, kon er ongezouten (**maatschappijkritiek**) geleverd worden; het zijn immers dieren. Zulke dierenverhalen, waarin het gedrag van mensen belachelijk wordt gemaakt, waren erg populair in de Middeleeuwen. Reinaert de Vos is een **dierenepos**. In een dierenepos wordt het heldendicht (zoals *Karel ende Elegast*) geparodieerd. Dit is te zien aan de plaatsen waar het verhaal zich afspeelt (deels aan het hof) en aan hoe de maatschappij in het verhaal gepresenteerd wordt (als een feodale rechtsorde).

Ook is er aandacht voor de geestelijke stand en boerenstand in het verhaal. De parodie zit in de presentatie van deze elementen en standen, want de koning en zijn hoge heren laten zich in het ootje nemen, de geestelijken nemen het niet zo nauw met hun kuisheidseed en de dorpelingen zijn kwijlende en op seks beluste types. Interessant detail is dat de burgerij in het verhaal niet voorkomt, hoewel deze stand ten tijde van de Reinaert in opkomst was.

Auteur

Van de auteur (Willem) van *Van den Vos Reynaerde* is alleen de voornaam bekend (door een acrostichon in de laatste regels van het verhaal: de eerste letters van de regels maken een naam) en dat hij ook de schrijver is van het verdwenen werk Madoc. Op basis van de tekst van de Reynaert neemt men aan dat Willem goed op de hoogte moet zijn geweest van de verzameling Franse vossenverhalen, de Roman de Renard. Hij moet 'zijn talen' hebben gekend en over een grote Bijbelkennis hebben beschikt. Ook denken onderzoekers op basis van de vele scherpzinnige pleidooien in de Reynaert dat hij goed op de hoogte is geweest van het dertiende eeuwse recht. Dat Willem een raadsman of griffier in Gent of omstreken is geweest, wordt nu als meest waarschijnlijk beschouwd.

Invloed

De *Reynaert* geldt als een meesterwerk, waarbij de auteur niet alleen gebruik heeft gemaakt van een aantal verhalen zoals die in de *Roman de Renard* zijn verzameld, maar ook van allerlei Germaanse verhalen over het dierenrijk.

Het Reynaert-verhaal heeft een aantal buitenlandse auteurs sterk beïnvloed. Bijvoorbeeld Geoffrey Chaucer, die het epos gebruikt in zijn Canterbury Tales. Tybeert de kater uit de Reynaert komt bij Shakespeare in Romeo and Julia voor als Tybalt. Goethe gebruikt de listige vos in Reineke Fuchs. Paul Biegel publiceert in 1972 een moderne versie van het verhaal. Tot slot heeft Reinaert sinds 1988 een echte fanclub: het Reinaertgenootschap met het tijdschrift Tiecelijn. In het in 1998 verschenen Suske en Wiske album 'De rebelse Reinaert' komen diverse (maatschappelijke en politieke) toespelingen voor, onder andere op de van kindermisbruik en -moord veroordeelde Marc Dutroux.

Meer informatie: [Schooltv: Van den vos Reynaerde](#)

Hofdag

Bruun de beer

Grimbeert de das

5. Mariken van Nieumeghen

De bekendste rederijkerstekst **Mariken van Nieumeghen** (eigenlijk: *Die waerachtige ende een seer wonderlijcke historie van Mariken van Nieumeghen die meer dan seven jaren metten duvel woende ende verkeerde*) werd tussen ca. 1500 en 1515 geschreven. De schrijver is niet bekend, maar aan de vorm van de verzen is te zien dat hij waarschijnlijk een rederijker was. Het verhaal is overgeleverd in oude gedrukte boekjes, waarvan het oudste in ca. 1515 gedrukt werd door de bekende Antwerpse drukker Willem Vorsterman.

De Mariken bestaat voornamelijk uit dialogen op rijm, die ingeleid worden door korte prozastukjes. Waarschijnlijk was de *Mariken* eerst een roman die geheel in proza geschreven was. Iemand zette daarna het grootste gedeelte van het verhaal om in berijmde dialogen, omdat dat prettiger te lezen zou zijn. Hierdoor lijkt de tekst op een toneelstuk, hoewel hij dat waarschijnlijk niet is.

Het verhaal

Mariken wordt door haar oom Gijsbrecht, bij wie ze in huis woont, naar Nijmegen gestuurd om op de markt boodschappen te doen. 's Avonds is het te laat om veilig naar huis terug te lopen, maar haar Nijmeegse tante wil haar geen onderdak bieden en jaagt haar weg, onderwijl Mariken uitscheldend voor slet. Vertwijfeld gaat Mariken dan toch maar op weg naar huis, maar het blijkt toch echt te donker te zijn. Wanhopig gaat ze bij een heg zitten. Daar spreekt een vreemdeling haar aan, de duivel vermomd als de mens Moenen.

Mariken

Wie sidi, vrient?

Die duvel

Een meester vol consten,

Nieuwers af falende, wes ic besta.

Mariken

't Comt mi alleleens met wien dat ick ga, Het maakt me niet uit met wie ik

Also lief gae ic metten quaetsten als

metten besten.

Mariken

Wie ben je, vriend?

De duivel

Professor in de wetenschappen.

Alles lukt me, wat ik ook probeer.

Mariken

verkeer,

met de verdorvene of de volmaakte.

Die duvel

Wildi u liefde te mi werts vesten,
Ick sal u consten leeren sonder
ghelijcke,
Die seven vrie consten: rethorijcke,
musijcke,
Logica, gramatica ende geometrie,
Aristmatica ende alkenie,
Dwelc al consten sijn seer curable.
Noyt vrouwe en leefde op eerde so able
Als ic u maken sal.

Mariken

So moetti wel zijn een constich man.
Wie sidi dan?

Die duvel

Wat leydt u daeran?
Wie ick ben en soudi met rechte
vraghen niet.
Ick en ben die beste van mijnen
maghen niet,
Maer u dat ic nemmermeer niet dan
jonste en toge.

Mariken

Hoe heeti, vrient?

Die duvel

Moenen metter eender ooghe,
Die wel bekent es met veel goede
ghesellen.

Mariken

Ghi sijt die Viant vander hellen.

Die duvel

Wie ick ben, ic ben emmer ghejonstich
tot u.

Mariken

Ick en hebbe oeck van u ancxt, vrese
noch gru;
Al quame Luycefer selve uuter helscher
ghewelt,
Ick en souder niet af vervaert sijn, so

De duivel

Als je mij tot de jouwe maakte,
ik zou je de zeven vakken leren
tot in de puntjes: retoriek, musiceren,
logica, grammatica en geometrie,
rekenkunde en alchemie,
wetenschappen die men altijd eerde.

Geen aardse vrouw was ooit zo'n
geleerde
als jij zult worden.

Mariken

Je bent dus een kundig man.
Maar wie ben je dan?

De duivel

Dat gaat je nijs an.
De waarheid weten, dat hoef je niet.
Ik ben het zachtnoodigste boefje niet,
maar voor jou ben ik goed, jou heb ik
hoog.

Mariken

Hoe heet je, vriend?

De duivel

Moenen met het ene oog,
Ik heb vrienden in alle hoeken en gaten.

Mariken

De duivel ben je, uit de hel losgelaten.

De duivel

Jou heb ik hoog. Jouw beschermer ben
ik.

Mariken

Ik heb voor jou geen angst, vrees of
schrik;
al kwam Lucifer zelf uit het helse
geweld,
dan nog vreesde ik niet. Zo is 't met me
gesteld.

ben ic gestelt;
Ick ben onghequelt van allen anxten. Alle angst is me ontnomen.
(vertaling: Willem Wilmink)

Hij belooft Mariken kennis en rijkdom als ze met hem meegaat. Wel moet ze haar naam veranderen, want hij vindt het niet prettig steeds aan een zekere Maria herinnerd te worden. Mariken wordt nu Emmeken (een naam die kleine M betekent, en dus nog naar haar eigen naam verwijst). Emmeken en Moenen reizen naar Antwerpen. In de herberg Den Gulden Boom op de markt aldaar nemen ze hun intrek en leiden er een aanstekelijk losbandig leven, waardoor ze vele 'gesellen' meeslepen in het verderf: ruzies, gevechten, moord en doodslag zijn aan de orde van de dag. Met Moenen leeft Mariken 'als man en vrouw', maar helpt ze aan hun qerief. Zeven jaar lang leiden ze zo een wil-

Maar dan gaat er toch iets knagen; Mariken wil terug naar Nijmegen om haar familie en vrienden weer te zien. Moenen stemt toe, al is hij er niet helemaal gerust op wat de macht van Marikens oom, die steeds voor haar is blijven bidden, zal kunnen betekenen. Het is echter niet oom Gijsbrecht, maar de werking van een toneelstuk op een wagen waardoor er zich een heftige wending voordoet in het leven van Mariken. Het wagenspel qaat over Gods genade.

Moenen ziet Emmeken echter nog liever dood dan dat hij haar kwijt raakt door haar berouw. Het gevolg is een gewelddadige botsing tussen Goed en Kwaad. De duivel voert haar hoog de lucht in. Daar laat hij haar vallen om zo haar nek te breken en haar ziel mee te voeren naar de hel. Maar Mariken overleeft de val. Inderdaad: doordat haar oom voor haar gebeden heeft. Ondanks al zijn moeite, verliest de duivel dan toch zijn zieltje.

Met haar oom reist Mariken naar de paus om vergeving te vinden voor haar zondige jaren. Ze gaat het klooster in. Ze zal metalen ringen dragen (boete doen) totdat God haar zonden vergeven zal hebben. Na vele jaren van boetedoening verschijnt er een engel die in haar slaap de ringen verwijdert. Als Mariken twee jaar later sterft, worden de ringen boven haar graf geplaatst.

Thema's

In de Mariken staan verleiding, zonde en vergeving centraal. In de Middeleeuwen waren dat heel belangrijke thema's. Volgens hun geloof gingen de mensen naar de hel als hun zonden niet vergeven zouden worden. Vergeving kon verkregen worden door oprocht **berouw** te voelen, veel te **bidden** door en vervolgens **boete** te doen, = of via hulp van heiligen.